

**ФОНЕТИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ
СЕЛА ЮЖИНЕЦЬ КІЦМАНСЬКОГО РАЙОНУ
ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Наталія РУСНАК, Юлія РУСНАК,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Вищий державний навчальний заклад України “Буковинський
державний медичний університет”,
yuliya.ru@gmail.com

**PHONETIC AND GRAMMATICAL PECULIARITIES
OF THE YUZHNETS DIALECT IN THE KITSMAN
DISTRICT OF THE CHERNIVTSI REGION**

Natalia RUSNAK, Yulia RUSNAK,

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych
Higher State Educational Establishment of Ukraine “Bukovinian State Medical University”,
Researcher ID: S-8544-2016; ORCID 0000-0001-9941-4411

Руснак Наталія, Руснак Юлія. Фонетико-грамматические особенности говора села Южинец Кицманского района Черновицкой области. Актуальность научного исследования обусловлена необходимостью исследования диалектной речи, создания лексикографических работ, описанием отдельных говоров. **Цель статьи** – проанализировать фонетико-грамматические особенности говора села Южинец Кицманского района Черновицкой области. **Новизна** научного исследования заключается в том, что впервые подано сведения о взаимосвязанных уровнях языковой системы конкретной буковинско-надпрутского говора. В исследовании использованы следующие **научные методы**: анализа и синтеза, описательный, структурный и сравнительно-исторический. **Вывод.** Говор села Южинец Кицманского района Черновицкой области имеет архаичные фонетические особенности, присущие говорам юго-западного наречия, специфические фонетические черты, которые отчасти и обуславливают особые грамматические формы.

Ключевые слова: *говор, фонетический диалектизм, диалектология, грамматические особенности, архаичные признаки, фонетические черты.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Наразі у суспільстві діють дві амбівалентні тенденції – глобалізація та гуманізація. У руслі гуманізації суспільства відбувається звернення нації до своїх витоків, надзвичайно популярним стає мистецтво на народній основі.

Говірка – одиниця національної мови, яка зберігає чистоту народних джерел, глибину народної мудрості, невичерпний досвід та оптимізм поколінь, те, що Вільгельм фон Гумбольдт називав духом народу, а давні греки – Логосом. Проте, як у молекулі води відображено властивості речовини, так у говірковому мовленні відтворено особливості мови. Говіркове мовлення має специфічні риси на всіх мовних рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У мовознавців спостерігаємо посилений інтерес до проблем діалектології, особливої актуальності набувають дослідження говіркового мовлення, створюються словники, монографічні описи окремих говірок. Ці питання досліджували такі науковці: М. Астаф'єва, Д. Бандрівський, С. Бевзенко, З. Бичко, Г. Воронич, М. Голянич, О. Горбач, Л. Дика, Ю. Бідоношия, М. Лесюк, М. Негрич, Л. Рябець, І. Сабадош та ін.

Мета статті – проаналізувати фонетико-граматичні особливості говірки села Южинець Кицманського району Чернівецької області, яка, за класифікацією К.Ф.Германа, належить до *буковинсько-надпрутських*

*говірок*¹. Мовна система – ієрархічна побудова, у якій кожен рівень (фонетичний, лексичний, морфемно-словотвірний та граматичний) має свою самодостатню значущість. Слово як основна мовна одиниця реалізує фонетичні закономірності мови, виступає „будівельним” матеріалом для граматичного рівня, формує особливості текстовою організації мови.

Новизна дослідження. Найбільш повний опис фонетичних закономірностей буковинських говірок містить монографія К.Ф.Германа², проте відомості про говірку села Южинець Кицманського району Чернівецької області в цій науковій праці відсутні. Отож, **вперше до наукового обігу** введено відомості про взаємопов'язані рівні мовної системи конкретної буковинсько-надпрутської говірки.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять твердження про мову як спосіб відтворення дійсності, мову як системне явище, про нерозривну єдність мови і мислення, взаємозв'язок абстрактного і конкретного, суб'єктивного й об'єктивного в мові, співвідношення форми і змісту мовних одиниць. Як основні використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, лінгвістичні – описовий, структурний, порівняльно-історичний.

Виклад основного матеріалу. З незапам'ятних часів на березі річки Совиці на рівнинній долині Прута в передгір'ї Карпат на Буковинській землі розкинулося село Южинець. На території села виявлено 2 поселення – перше датоване I тис. до н.е. та давньоруське селище

¹ Herman K. F. Atlas ukrainskykh hovirok Pivnichnoi Bukovyny [Ukrainian Dialects Atlas of Northern Bukovina], Chernivtsi: Chas, 1995, P. 294–295 [in Ukrainian].

²Herman K.F. Ukrainski hovirky Pivnichnoi Bukovyny v istorychnomu ta lnhvoehografichnomu aspekti: fonetyka, fonolohiia [Ukrainian dialects of Northern Bukovina in the historical and lingua-geographic aspect: phonetics, phonology], Chernivtsi: Ruta, 1995, 391 p. [in Ukrainian].

12 – 13 ст. н.е.

Село Южинець розташоване за 18 км від районного центру м. Кіцмань, за 9 км від с. Веренчанка Заставнівського р-ну, за 45 км від обласного центру. Середня висота над рівнем моря становить 244 метри, а географічні координати: 48°32'10" пн. ш.; 25°39'31" сх. д.

Южинець – типове буковинське село. При в'їзді в село відкривається чудова панорама дзеркальних срібних плес, де є багато риби, а останнім часом поселилися прекрасні лебеді. Сьогодні у селі налічується 422 двори, 1145 мешканців.

Село Южинець у складі Північної Буковини пройшло складний історичний шлях. У Х–ХІІ ст. Північна Буковина входила до Галицько-Волинського князівства, з ХІV ст. – до Молдавського князівства, а з 1514 р. разом з Молдавією увійшла до Османської імперії. У 1774 р. Буковина опинилась у складі Австро-Угорщини. Від 1918 р. до 1940 р. перебувала під владою Румунії. З червня 1940 р. Північна Буковина увійшла до складу Радянської України, а з 1991 р. – суверенної, незалежної України. Перебіг історичних подій залишив слід у лексиці буковинських говірок. У говірці с. Южинець функціонує чимало діалектизмів, запозичених з німецької, румунської, польської мов, зберігають вони й окремі тюркські елементи. “Діалектні особливості є живими свідками історії мови, часто більш переконливими, красномовнішими, ніж могли, кістки і зброя”³.

Щодо походження назви села Южинець є декілька легенд. До речі, у Сторожинецькому р-ні Чернівецької обл. є с. Їжівці. Перша згадка про Їжівці датується 1428 р. під назвою Южівці⁴.

За однією легендою, веренчанський пан, якому належав ліс, задумав викопати ставок. Для цього він завіз із Трансільванії табір циган. Тимчасовий табір розкинувся на Глиннищі, на березі річки Совиці. Довгий час Глиннище слугувало людям. Приїхали газди фірами, копали жовту глину. З чорної глини робили цеглу і мурували хати, а жовтою гладили і теж робили цеглу, але лише на печі. Ватажка табору звали Юзьо. Викопавши ставок, цигани оселилися на його березі. Старожили твердять, що від імені Юзьо пішла назва села Южинець, а пізніше Южинець. За легендою, майже всі цигани були музикантами, особливо гарно володіли скрипками. Можливо, тому в Южинці багато музикантів, і гарно всі співають.

Підтверджує цю легенду запис, зроблений цісарським жандармським командуванням Австрії на Буковині № 13 за 1899 рік. У ньому зазначено, що “Южинці – (сучасне Южинець) вперше документально згадується 1560 року. Назву села можна вивести від церковного імені Йосиф – по-слов'янськи Юзьо. Южинці є значним населеним пунктом, що знаходиться біля Чорного ставу, тобто середнього ставка, де бере початок Совиця. Населення – 1067 душ, русини, займаються землеробством”⁵.

Інша легенда теж пов'язана з веренчанським паном, якому належав ліс. Власник лісу часто ходив на полювання. Тут водилася різна дичина, особливо багато зайців. Пан казав, що йде полювати на “южних зайців”, оскільки ліс від Веренчанки розташований на південь.

Вірогідно, що назва виникла від словосполучення “южні зайці”. Першими поселенцями були сторожі, які охороняли ліс. Пізніше на річці Совиці побудували млин, і почалось повільне заселення місцевості. Звичайно, що мотивація назви Южинець словосполученням *южні зайці* відповідає засадам народної етимології. Однак, не можна категорично відкидати зв'язок ойконіма Южинець зі словом *южний*. За ЕСУМ, *южина* у слов'янських мовах зі значеннями “полудень, підвечірок; вечеря” походить з пл. *južina* “їда опівдні”, утворене від *juǵь* “південь, південний вітер”; в українській мові початкове *ю-* і географія поширення є словом польського походження⁶.

Говірки села Южинець Кіцманського району Чернівецької області має низку фонетичних закономірностей:

1) основна фонетична риса української мови – чергування *о, е* з *і*: *бік – боку, рів – рову, узір – узору, піч – печі, ніс – носити, стіл – стола, піп – попа*;

2) реалізація голосного *а* (рефлекс колишніх *е, я*) звуком *є*: *лишєти, зачєти, прив'єзаний, прєшка, уклекати, приклекати, ростилєти, пириєрєти, дириєний, предивє, узєти, тєшко, дівчєта, ластів'єта, плєс, мнє, п'єтниця*, проте у говірці вимовляють *як, якою*;

3) звук *е* у ненаголошений позиції реалізується звуком *и*: *литити, стибло, милодя, вичірок, вирнутися, сило, стилити, зирно, стишки, великий, вирба, сириди-на*; префікс *пере-* зазвичай функціонує як *пири-*: *пири-ртати, пириєрєти, пириєкєтєтєти*; заперечна частка *не* – як *ни*: *ни памнитати, ни знати, ни мати* (у говірці відсутня одна з визначальних рис буковинських говірок – реалізація голосного *и* звуком *е*, пор. *вєшня*);

4) функціонування голосного *о* на початку слова (відсутність епентетичного приголосного): *осінь, око, олій, острій, озми, осмій*;

5) укання – вимова у замість *о* у переднаголошеному складі: *кужух, лупух, чулувік, укремо*;

6) реалізація звука *е* звуком *а*: *траба*, особливо після *й*: *двоє, обоя*; в особових формах дієслів (3 ос. одн. теперішнього часу): *він мая, вона дбая, він відстєя, вона мия*;

7) функціонування звука *ф* замість *хв, кв, х*: *фасулі, фіст, фустка, фіртка*;

8) збереження етимологічної м'якості шиплячих звуків: *банджєота; уважєти, жєти, брандєя, дівчєта, лишєти, нарадєтєтий, нацєдатєти*; причому шиплячий *ш* подовжується (*шишєнуватєти, мішишєол, занінашишєти*), особливо перед *а*, який походить з *є*: *намашишєно, пізнішишє, інтерєснєшишє, найкрашишє*;

9) функціонування *ми* замість *мй*: *памнитати, мнєсо, мнє, мніє*;

5) перехід м'яких приголосних *т' в к', д' в г'*: *гіт, кітка, кісто, скіна, сїгілі, навкїмитєти, по вогі, вікігати, гіти, на свїкі, кікати, кітка, в хакі, вигіти, шїськ, кігнутєти*;

6) у кінці слова (складу) звук *л* виступає в позиційному варіанті *в[ʎ]*: *сків, стів, горівка, сопівка, співка, гвєвт*;

8) *цєкання* – функціонування приголосного *ц* за-

³ Ibidem., P. 3.

⁴ Istorija mist i sil URSR. Chernivetska oblast [Cities and villages history of the URSR. Chernivtsi region], Chernivtsi, 1969, P. 605 [in Ukrainian].

⁵ Bukovyna. Zahalne kraieznavstvo [Bukovina. General regional studies], Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2004, P. 234 [in Ukrainian].

⁶ Etymologichnyi slovnyk ukraïns'koyi movy [Etymological Dictionary of Ukrainian Language], K.: Nauk. dumka, 1982–2012, Vol. VI, P. 520 [in Ukrainian].

мість *t*: доцігнути, сцекло; *ц* замість *s*: прицігнути, Ци-лько, цинтомитир, *ц* замість *сч*: до цоту, ушціють;

8) твердість кінцевого приголосного *ц*: палец, ко-нец, молодица, вівца;

9) збереження етимологічної м'якості *p'* у середині слова: зверьха, дерьгівка, дерьгати, церьква, перьхати;

10) м'якість кінцевого приголосного *-r*: цвинтарь, календарь, дирехторь, докторь, але цар;

11) одзвінчення глухих приголосних перед дзвінкі-ми (асиміляція за глухістю-дзвінкістю), як у літератур-ній мові: вогзал, Велидинь, прозьба, козьба;

11) оглушення дзвінких приголосних перед глухи-ми та в кінці слова: гіт, сат, каска, роспиляти, книшка, тешико, блиско, коропки, стишки;

12) активність глоткового *г*: газета, гас, дригаяси, дютнути, жльогати, збаганити, лигнути, причому у говірці побутують фонетичні варіанти діалектизмів з приголосними *г – к*: г азета, казета; галфа, калфа;

13) спорадичне функціонування африкати *дз* замість *д*: дзвігнути; *ш* замість *с* шонішничиння;

14) активність асиміляції за місцем і способом тво-рення: *ст – шиш*: машишліники, *шч – шиш*: рішишя, шишя, пішишяна, найкрашишя, пізнішишя, *сц – сс*: на місці; *дк – чч*: пручче; у дієсловах на *-ться*: волочитци, вімочитци;

15) специфічна вимова твердість приголосних *t, d* у словах *аді, тютка, втіче*: [ад'и, т'ут'ка, вт'иче] (за словами діалектоносіїв, ці приголосні тверді);

16) подовження приголосних у іменниках с.р. (2 відміна) із закінченням *я*: читання, запрошення, сміт-тя, віддання, відвідування, літання, кохання;

17) усічення ініціальної частини слів (*Ва*)силько – Цилько (супроводжується заміною *с* на *ц*); усічення кін-цевої частини слова *тра(ба), тре(ба), мож (на), мус (іти)*;

18) у слові *було* наголос припадає на перший склад.

Виділяємо такі граматичні особливості говірки села Южинець Кіцманського району Чернівецької обла-сті.

1) префікс *ві-*: вітримати, війти, вінести, вімочит-ци, вікігати;

2) іменники жіночого роду першої відміни та прик-метники жіночого роду в орудному відмінку однини мають закінчення *-ов*: стінов, руков, головов, файнов, червонов;

3) zdeформовані усічені форми кличного відмінка: *Марі! Пара! Васи!*;

4) іменники першої відміни м'якої та мішаної груп у Р.в., Д.в., М.в мають архаїчне закінчення *-и*: земни, межи, вишни, на доли, на воли;

5) іменники другої відміни ч.р. у Д.в. та М.в. мають закінчення *-ови*: чоловікови, волови, на пневи, на коневи, веретенови;

6) форми іменники третьої відміни у Р.в., Д.в., М.в із закінченням *-и*: соли, гордости, тіни, вірности;

7) суфіксальні форми іменників 4 відміни у непря-мих відмінках із закінченнями 2 відміни: тилетови, поросетови, на лошеті, на лошетови;

8) індукція (вплив) твердої групи прикметників на м'яку: синий, вчорашний, середний, послідний, пиредний, задний;

9) числівник *один* функціонує у формі *оден*, числів-ник чотири – *штири*;

10) перший склад присвійних займенників наголо-шений: *свОя, твОя, мОя*;

11) зворотна частка *-си* у дієсловах (у постпозиції та препозиції): *си вертати – вертатиси, набутиси – си набути, си здутти – здутиси; ужинитиси – си ужинити*, причому у деяких словах постфікс *-си* перетворився у префікс: *сизбігати, сизбігти, сирощібігати*;

12) інфінітивний суфікс *-чи* у дієсловах, основи яких закінчуються на *-з, -к*: *побішчи, пічи, берешчи*;

13) дієслівні форми з архаїчним [i] після губних приголосних [b], [p], [v], [m], [f]: *люб'ю, куп'ю, лом'ю, лов'ю, сп'ю*;

14) архаїчні форми дієслів минулого часу (колишній перфект) з енклітиками-показниками особи *-м* (для 1 ос. одн.); *-с, -ис* (для 2 ос. одн.); *-сьмо* (1 ос. мн.); *-сти* (для 2 ос. мн.): *заручивим, заручилам, ходи-вим, ходилам*, (я ходив, я ходила); *сапавис, сапалас, ро-бивис, робилас* (ти робив, ти робила); *ліпилисьмо, сапа-лисьмо* (ми сапали); *копалисти (сти)* (ви копали);

15) енклітики (показники граматичного значення особи) можуть долучатися до дієслів, іменників, прик-метників, сполучників, часток (ця риса властива діалек-тоносійам старшого віку): *Хату-м нову поклала. Кажіт, шости хтіли. Якби-м була знала, була б не кохала*;

16) складна форма майбутнього часу: 1.ос. одн. *му сапати*, 2.ос. одн. *меш сапати*, 3.ос. одн. *ме сапати*, 1.ос.мн. *memo сапати*, 2.ос. мн. *мете сапати*, 3.ос.мн. *мут сапати*, де у препозиції залишки колишнього допо-міжного дієслова *імати*;

17) форми 3 ос. одн. теперішнього часу другої діє-відміни із закінченням *-ит*: *водит, чистит, робит, но-сит*;

18) форми множини 3 ос. множ. теперішнього і майбутнього (проста форма) часів другої дієвідміни із закінченням *-е* (замість *-ат*: кінцевий приголосний *t* редукується; *а*, що походить з *е*, реалізується звуком *-е*): *носе, стеле, роб'є*;

19) у дієслівних формах 1-ої ос. одн. теперішнього часу наголос припадає на перший склад: *лЮблю, нІшу, сІжу, нОсю*, у формах минулого часу жіночого роду і множини наголошені основи: *нЕсла, вЕзла*;

20) внаслідок фонетичного чинника (пункт 8) діє-слова 1 дієвідміни теперішнього часу (майбутнього до-конаного виду) у 3 ос. одн. мають закінчення *-я*: (він, вона) *підлітая, сія, змяя, малюя*;

21) відсутність характерного для літературної мови чергування приголосних в основах дієслів: *носити – носю, возити – возю, косити – кося*;

22) рефлексі давніх форм непрямих відмінках осо-бових займенників: *взєв ня, вібачай ми; поклав на ню, покликав тя*;

23) специфічні ступені порівняння прислівників: *пізнішишя, найкрашишя, інтерєснішишя, душишя, блишишя, веселішишя*.

Висновок. Говірка села Южинець Кіцманського району Чернівецької області має як архаїчні фонетичні особливості, властиві говіркам південно-західного на-річчя, так і специфічні фонетичні риси, які почасти й зумовлюють особливі граматичні форми. Серед специ-фічних ознак зазначеної говірки виділяємо: *а)* звуком *с*; звук *е* у ненаголошений позиції відтворено звуком *и*; функціонування звука *ф* замість *хв, кв, х*; активність глоткового *г*); специфічні фонетичні риси, напр. збере-ження етимологічної м'якості шиплячих звуків, причо-му шиплячий *ш* подовжується (*шишівуватиси, мішишол, занінашиштіти*), особливо перед *а*, який походить з *є*: *намашишяно, пізнішишя, інтерєснішишя, найкрашишя*; фун-

кціонування приголосного *ц* замість *т*: доцігнути, сцекло; *ц* замість *с*: прицігнути, Цилько, цинтомитир, *ц* замість *сч*: до цоту, ушіцуют; активність асиміляції за місцем і способом творення: *ст* – *ши*: машишліники, шч – *ши*: рішиця, шия, пішияна, найкрашиця, пізнішиця, *сц* – *сс*: на місці; *дк* – *чч*: пручче; специфічна вимова твердість приголосних *т*, *д* у словах *аді*, *тотка*, *втіче*: [ад'и, т'ут'ка, вт'иче]; усічення ініціальної частини слів (*Ва*)силько – Цилько; усічення кінцевої частини слова *тра(ба)*, *тре(ба)*, *мож(на)*, *мус(іти)*; фонетичні особливості почасти зумовлюють особливі граматичні риси, напр., реалізація звука *е* звуком *а*: *траба*, особливо після *й*: *двоя*, *обоя*; в особових формах дієслів (3 ос. одн. теперішнього часу): *він мая*, *вона дбая*, *він відстая*, *вона мия*; специфічні ступені порівняння прислівників: *пізнішиця*, *найкрашиця*, *інтерЕснішиця*, *душиця*, *блишиця*, *веселішиця*.

Natalia Rusnak, Yulia Rusnak. Phonetic and grammatical peculiarities of the Yuzhynets dialect in the Kitsman district of the Chernivtsi region. Relevance of scientific research. Linguists have a strong interest in dialectological problems, especially in the study of communicative speech, creating dictionaries, monographic descriptions of separate dialects. Dialect is a unit of the national language that preserves the purity of folk sources, the depth of folk wisdom, inexhaustible experience and optimism of generations. **The purpose of the paper** is to analyze the phonetic and grammatical features of the Yuzhynets dialect of the Kitsman district of the Chernivtsi region, which, according to K.F. German's classification, belongs to the Bukovinian-Nadprutski dialects.

The novelty of scientific research is that for the first time information about the interrelated levels of the language system of a specific Bukovynian-nadprutskiy dialect is brought to the scientific system. The language system is a hierarchical construction in which each level (phonetic, lexical, morphemic and grammatical) has its own self-sufficient significance. The word as the main language unit implements the phonetic laws of the language, acts as a "building" material for the grammatical level, forms the peculiarities of the language textual organization.

In the research the following **scientific methods** are used: analysis and synthesis, as well as descriptive, structural and comp-

arative-historical methods. **Conclusion.** The Yuzhynets dialect of the Kitsman district of the Chernivtsi region has archaic phonetic features which are inherent to southwestern dialect and specific phonetic features, which predetermine special grammatical forms.

Key words: dialect, phonetic dialect, dialectology, grammatical features, archaic peculiarities, phonetic features.

Руснак Наталія – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, діалектологія, етнолінгвістика, прагматична текстологія. Автор понад 110 наукових праць, у тому числі 5 монографій.

Руснак Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України "Буковинський державний медичний університет". Після захисту кандидатської дисертації "Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті" за спеціальністю 10.02.01. – українська мова продовжує дослідження у галузі діалектології, етнолінгвістики, викладання української мови як іноземної. Автор понад 50 наукових праць, 2 монографій і навчально-методичного підручника з грифом МОЗ України.

Rusnak Natalia – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Modern Ukrainian Literature Language at the Chernivtsi National University named after Uryi Fedcovich. Research interests: cognitive linguistics, dialectology, ethnolinguistics, pragmatic textology. Author of more than 110 scientific works, including 5 monographs.

Rusnak Yulia – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University". After defending her dissertation "The vocabulary of family rituals in Bucovina dialect" in the specialty 10.02.01. - Ukrainian language keeps on researching in the field of dialectology, ethnolinguistics, teaching Ukrainian as a foreign language. Author of more than 50 scientific works, 2 monographs and textbook approved by Ministry of Health of Ukraine.

Received: 01.02.2019

Advance Access Published: March, 2019

© Yu, Rusnak, N. Rusnak, 2019